

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ
ГЛАСНИК ОДЈЕЉЕЊА УМЈЕТНОСТИ, 27, 2009.

ЧЕРНОГОРСКАЈА АКАДЕМИЈА НАУК И ИСКУССВ
ГЛАСНИК ОДДЕЛЕНИЯ ИСКУССТВ, 27, 2009.

THE MONTENEGRIN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
GLASNIK OF THE DEPARTMENT OF ARTS, 27, 2009.

UDK 091=163.1(497.15)„12”

Божо ТОРИЋ*

ПРАСЛОВЕНСКО **godě* И ЊЕГОВИ КОНТИНУАНТИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Анстракт: У чланку се прате српски континуанти прасловенског прилога **godě*, на историјском и савременом плану. У центру пажње су примјери из повеље бана Кулина (1189. година) и савремене потврде у лику рјечце *god* у саставу замјеничких и прилошки ријечи.

Кључне ријечи: ријеч, прилог, замјеница, творба, рјечца, значење

1. Прасловенски прилог **godě*, судећи по етимолошким рјечницима, по свом поријеклу представља локатив једине од именице **godъ* (ЕССЈ 1973: 312; ЕССЈ 1979: 187). Из ове адвербијализоване форме развиће се суфикс –*ě*: у старословенском се он јавља као самостална творбена морфема за творбу деадјективних прилога (Ефимова 2006: 316). Исп. стсл. *годѣ* (*годѣ* бѣти, на *годѣ*), у значењу „угодно, пријатно” (ЕССЈ 1979: 187; СБР 1999: 354; Ефимова 2006: 318). По својим формално-семантичким особинама именица **godъ* ишла је заједно са именицама типа **dobъ*, али им је каснији развој био различит: ријеч **dobъ* остала је у стсл. у функцији придјева, прије свега, а **godъ* је истиснута из такве функције „обновљеним” придјевом истог значења – **godьнъ* (Ефимова 2006: 319).

2. Ријеч *годѣ* (и у лику *годѣре*, *годере*, *годѣрь*, *годеь*, *годе*, *годѣ* и сл.) има доста потврда у нашим старим текстовима, а истраживања су показала да се могу, са функционално-семантичког аспекта, разврстати у три скупине: а) прилог у значењу *угодно*, *пријатно* (таже *тебѣ* не *годѣ*, и *ннѣдѣ* не *творн*; да *нн* је на *воан*, што *нн* *годѣ* и сл.); б) релативним замјеницама и другим прилозима даје неодређено значење (или *ннѣдѣ*

* Редовни професор на Филолошком факултету Универзитета у Београду.

гдѣ годѣ; нли кралево нли ч не годѣ, тко годере оѡдѣ ннхѣ, цто не годѣрь негово бнло и сл.); в) исто што и вола (гдѣ си кѣто хоке крѣвати, годѣ си кѣто мнне) (Даничић 1863: 214). Реченица гдѣ си кѣто хоке крѣвати наводи се као потврда за прилог гдѣ (Даничић 1863: 204).

3. РЈАЗУ о овој ријечи расправља у оквиру одреднице GODJE, гдје се вели да се среће често у споменицима до 16. вијека, у неколико ликова: „godê, godje, gode, godi.” Функционално-семантичка дистрибуција је иста као код Даничића (одакле је, вјероватно, преузета): примарно је то прилог, а кад долази уз „riječi relativne” даје им неодређено значење. И овдје се као потврда за везничку функцију (са значењем `воља`, односно `или`) наводи примјер из повеље бана Кулина: „Vъsi Dubrovъчane kire hode po mojemu vladaniju тръгујуће, гдѣ (*ovako je po prijepisu, u matici stoji godê*) si кѣто хоце крѣвати, godê si kto mine.” Уз одредницу GDJE стоји и ово: „—oblici gdje, gde, gdi (*pisani гдѣ, гдѣ, gde itd.*) *potvrđeni su od prvijeh vremena (гдѣ и нај старијем Kulinovom spomeniku god. 1189. Mon. serb. 2).*”

4. Шири контекст потврде која је навођена у два историјска рјечника у оригиналу повеље бана Кулина гласи:

всн двѣровѣт анѣ : кирѣ ходе : по моемѣ владанню: тръгѣюке : годѣ си кѣто : хоке : крѣвати : годѣ си кѣто мнне : правовѣ вѣровѣ : н правымѣ срѣдѣцѣмѣ : дрѣжати ѣ :¹

Види се да ријеч гдѣ долази два пута, на почетку двију реченица, а оба пута је „прати” ријеч *си*.

Међутим, у једном од два преписа повеље ријеч гдѣ, прва по реду, има нешто друкчији лик:

гдѣ си кѣто хоке крѣвати, годѣ си кѣто мнне

Овај препис повеље објављен је први пут 1858. године у издању Српских споменика Ф. Миклошића,² под бр. 2, а као што се види, аутори историјских рјечника на њега се позивају при тумачењу ријечи гдѣ. Показало се да је облик гдѣ, који се јавља у препису, а не у оригиналу, имао далекосежне посљедице по каснија тумачења.

¹ Према оригиналу повеље који се чува у Библиотеци Руске академије наука у Санкт Петербургу.

² Fr. Miklosich, Monumenta Serbica spectantia historiam serbiae bosnae ragusii, Vienna, 1858.

чења овог дијела повеље: као да се занемаривала чињеница да таквог облика нема у оригиналу. Зато не чуди што је овај дио повеље читан овако: „*Вси Дубровчане кире [= који] ходе по мојему владанију тргујуће годѣ си кто хоће крѣвати [=кретати], годѣ си кто мене [=или ко прође]...*” (Ивић 1986: 127). У једној другој књизи читање је слично, иако аутор полази од ситуације у оригиналу: „*Вси Дубровчане кире (=сви Дубровчани који) ходе по мојему владанију тргујуће (=тргујући) годѣ (=где) си кто хоће крѣвати (=кретати), годѣ си кто мене (=или ко прође)...*” (Милановић 2004: 58-59). У обје књиге садржај повеље приближава се савременом читаоцу превођењем и преобликовањем појединих ријечи и синтагми. У првој књизи облик *годѣ* узет је, вјероватно, из једног од преписа, уз испуштање слова *ь*, а у другој је задржан облик *годѣ*, какав је у оригиналу, али је преведен са *где*, што се, семантички гледано, поклапа са стањем у првој књизи (гдје и није било превођења, већ је само граfiјски лик преточен у изговорни). У другој књизи је од два примјера ријечи *годѣ* један преведен (са *где*), а други је остао недирнут, па се, онда, може закључити да су то двије различите ријечи. Или је, можда, аутор друге књиге кренуо за ауторитетом аутора прве књиге (од кога су преузети и преводи неких других сегмената повеље). Осим ове једне варијације (*годѣ* = *где*), ниједан аутор није преводио реченицу у којој се посматрано *годѣ* налази, што наводи на закључак да је, по њиховом мишљењу, савременом читаоцу та реченица сасвим разумљива. Поводом осамсто година настанка повеље, издан је зборник радова међу којима се један бавио и питањем лексике у њој (Вукомановић 1989), па је дат и фреквенцијски рјечник, на крају чланка, гдје стоји да је *где* (*годѣ*) употребљено два пута. О којој се врсти ријечи ради, види се из слједеће опсервације: „Интересантно је да се у Повељи јављају готово све врсте прилога: за место (*годѣ* = *где*), време (докола, од селе), начин (тако, какоре), количину (коликоре), изузимање (разве)” (Вукомановић 1989: 86). Дакле, иако у оригиналу повеље оба пута стоји облик *годѣ*, аутор чланка га редовно тумачи савременим прилогом *где* (ијекавски лик *гдје* се не спомиње). Такође је занемарено тумачење које је дао Даничић, још у другој половини 19. века: „– у том смислу постаје као и вола *vel*” (1863: 214). Такво тумачење прихвата и П. Будмани, обрађивач РЈА-ЗУ-а: „*b. sive, ili, razvilo se iz predašńega značeńa, isporedi voļa i lat. vel.*” И Даничић и Будмани у овој функцији виде продужетак основног прилошког значења: *угодно, пријатно, по вољи*. Овакво тумач-

ење прилог *годѣ* на наведеном мјесту прихватају, уз мање варијације, и каснији истраживачи: *и воља, или* (Врана 1955: 51-52), односно – *било-било, воља-воља* (Хам ²1971: 106).

Очито је, дакле, да је прилог *годѣ*, преко свог основног значења, био погодан и за везничку функцију и то у раставним реченицама, удвојено (*годѣ*годѣ**), што одговара савременом *или... или, било... било*. У тој функцији он не долази сам, већ у комбинацији са речцом *си* (прономиналног поријекла), чинећи тако редуплицирани везнички комплекс: *годѣ си* годѣ си**. Примјер из повеле бана Кулина је једини те врсте.

5. Прилог *годѣ*, како показују историјски рјечници, добијао је и друге функције: „долази уз ријечи релативне, које од његова значења бивају неодређене тако да обузимају све што значе” (Даничић 1963: 214; исп. и РЈАЗУ). Заправо, овај се прилог тада налази у функцији *рјечце* која замјеничким и прилошким ријечима даје двије значењске нијансе: неодређеност и општост. У тој функцији она најчешће редукује свој облик у *год*,³ што је одлика и савременог књижевног језика. Долази увијек у постпозицији, а семнатика заменица и прилога условљена је прозодијским факторима: кад је рјечца неакцентована, замјенице и прилози добијају значење неодређености (тад се рјечца пише скупа са за ријечима које јој претходе), а када је она акцентована, доминантно значење замјеница и прилога је – општост (тада се пише одвојено од замјеница и прилога).

6. Систематизовано, употреба рјечце *год* уз друге врсте ријечи у књижевном језику изгледа овако:

6.1 Сложене замјенице: *кòгод/кò гòд; штòгод/штò гòд; кàкав-год (кàквагод, кàквогод) /кàкав гòд (кàква гòд, кàкво гòд); кòјѣгод (кòјāгод, кòјēгод) /кòјѣ гòд (кòјā гòд, кòјē гòд); кòликѣгод/кòликѣ гòд (кòликѣгод/кòликѣ гòд); чѣјѣгод/чѣјѣ гòд;*

6.2 Сложени прилози: *гòјèгод (гòèгод)/гòјè гòд (гòè гòд); дòклè год и дòклè гòд; кàдгод (кàдагод)/кàд гòд (кàда гòд); кàкогод/ кàко гòд; кàмогод/кàмо гòд; кòликогод/кòлико гòд; кùдàгод (кùдòдод)/ кù дà гòд (кùдòд); òдàкле гòд.*

6.3 Сложени везници и рјечце: *дòк гòд; кàо гòд.*

Изван књижевног језика ова рјечца може имати и друкчије ликове, у зависности од регије:

³ Нестанак финалног вокала у *годѣ* Белић повезује са настанком покретних вокала у другим прилозима какви су *кадѣ, куде*: како је тамо добијено кад и куд, тако је и овде према *годѣ* створено *годь*, односно *год* (Белић 1999: 50).

а) годи: *когоди/ко годи; штагоди/шта год/и/* (Симић 1978); *какогоди/како годи* (Бојанић-Тривунац 2002);

б) гођ: *ђегођ* (Кашић 1995); *когођ, што гођ, шта гођ* (Ивић et al. 1997); *штогођ* (Станић 1990/91)

в) гоћ: *ко гоћ/когоћ, штогоћ* (Бојанић-Тривунац 2002); *đegoć* (Кашић 1995); *откуд гоћ, куд гоћ, штогоћ* (Петровић 1978)

г) гој: *ко гој /когој* (Бојанић-Тривунац 2002); *куј гој, ко гој, што гој, догој*⁴ (Ћупић 1977); *ђе гој* (Кашић 1995; Петровић 1978); *како гој* (Петровић 1978); *ђегој, когој, штагој, штогој* (Станић 1990/91);

д) гођ^h: *ђе гођ^h* (Драгичевић 1980);

ђ) гот: *кад гот* (Петровић 1978).

ЗАКЉУЧАК

Прасловенско **godě* изгубило је у српском језику током средњег вијека своје првобитно прилошко значење, али је на бази тог значења развило нова значења и функције.

Функција раставног везника потврђена је у нашој најстаријој повељи и то редуплицирано и у комбинацији са рјечцом *си* (годѣ сн... годѣ сн...). То је једина потврда ове везничке формације.

Једини траг ове старе ријечи у савременом српском језику сачуван је у рјечци *год*, која долази у поспозицији неких замјеница, прилога и везника. Ова рјечца има тада своју ненаглашену и наглашену верзију, а тако сложене формације различиту семантику. У правопису се ова прозодијска дистинкција огледа у састављеном и растављеном писању (нпр. *кòгод* и *кò гòд*).

На дијалекатском плану има ова рјечца разноврсне форме.

Не треба је доводити у везу са прилогом *гдје* (*где*): у питању се, генетски и семантички, двије различите ријечи.

⁴ Заправо – *док гој*.

ЛИТЕРАТУРА

Белић 1999: Александар Белић, „Покретни самогласници у српском језику”, *in: Историја српског језика*, Изабрана дела 7, Београд, 45-52.

Бојанић-Тривунац 2002: Михаило Бојанић – Растислав Тривунац, Рјечник дубровачког говора, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XLIX, 1-458.

Врана 1955: Josip Vrana, „Da li je sačuvan original isprave Kulina bana”, *Radovi staroslavenskog instituta*, књ. 2, Zagreb, 5-57.

Вукомановић 1989: „Лексика и граматичка значења у Повељи Кулина бана”, *in: Осамсто година Повеље босанског бана Кулина 1189-1989*, Сарајево, 77-97: АНУБИХ.

Даничић 1863: Ђуро Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских*, I, Београд: Државна штампарија.

Драгичевић 1980: Милан Драгичевић, „Рефлекси јага у данашњим личким говорима”, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XXVI, 147-238.

ЕРСЈ 1973: *Etymologický slovník slovanských jazyků*, Slova gramatická a zájmena, sv. 1, předložky, koncové partikule, Praha: ACADEMIA

ЕРСЈ 1979: Этимологический словарь славянских языков, праславянский лексический фонд, *Выпуск 6* (*e – *golva), Москва: АКАДЕМИЯ НАУК СС-СР.

Кашић 1995: Zorka Kašić, „Govor Konavala”, *Srpski dijalektološki zbornik XLI*, Rasprave i građa, Београд, 241-396.

Ивић et al. 1997: Павле Ивић, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин, „Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта”, *Српски дијалектолошки зборник XLIII*, Београд, 1-58.

Милановић 2004: Александар Милановић, *Кратка историја српског књижевног језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Петровић 1978: Драгољуб Петровић, *Говор Баније и Кордуна*, Нови Сад/Загреб: Матица српска-Просвјета.

РЈАЗУ: Рјечник hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb, 1880/1882 – 1975 / 1976.

Симић 1978: Милорад Симић, „Говор Села Обади у босанском Подрињу”, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XXIV, 1-124.

Станић 1990/91: Милија Станић, *Ускочки рјечник*, I-II, Београд: Научна књига.

Ђупић 1977: Драго Ђупић, *Говор Бјелопавлића*, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XXIII.

Хам²1971: Josip Hamm, *Staroslavenska čitanka*, Zagreb: Školska knjiga.

Božo ĆORIĆ

PROTOSLAVIC **godě* AND ITS SERBIAN CONTINUANTS

Summary

Proto-slavic **godě*, in Serbian language, has lost its primary adverbial meaning, but it developed new meanings and functions based on that (adverbial) meaning.

The function of the adversative conjunction (reduplicated and in combination with the particle *si – gody si... gody si...*) is affirmed only in the Charter of Ban Kulin.

The only trace of this old word in the contemporary Serbian is preserved in particle *god*, which is used in postposition of some pronouns, adverbs and conjunctions. At the dialectal level, this particle has different forms.

Драган Караџић, *Самом себи*, 56 x 76, комбинована техника, 2004.